

Розділ 3
ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНОЇ ТЕОРІЇ ТА
ОСВІТНЬОЇ ПРАКТИКИ
CHAPTER 3
HISTORY OF DEVELOPMENT OF PEDAGOGICAL
THEORY AND EDUCATIONAL PRACTICE

УДК 37.0: 929 Алчевська

Оксана Григорівна Олексієнко,

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Донбаського державного технічного університету,
e-mail: ok228b@ukr.net

АКТУАЛІЗАЦІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ ТА ПРАКТИЧНОГО ДОСВІДУ
Х. Д. АЛЧЕВСЬКОЇ У ДЕМОКРАТИЧНІЙ УКРАЇНІ

У статті розглянуто питання значущості вивчення та використання прогресивних педагогічних ідей та практичного досвіду Х. Д. Алчевської в умовах розбудови української національної школи. На основі ретроспективного підходу проаналізовано наукові праці, довідкові публікації, статистичні, публіцистичні видання 1991–2016 років. Визначено актуальність доробку видатного педагога відповідно до проблем та вимог сучасної педагогічної науки.

Ключові слова: педагогічна спадщина, навчання дорослих, народна освіта, особистісно зорієнтоване навчання, недільна жіноча школа.

Постановка проблеми. Проблема освіти була актуальною в усі часи, зокрема в добу Христини Данилівни Алчевської (XIX – початок XX ст.), видатного педагога, засновниці недільних шкіл, яка у своїй багаторічній просвітницько-педагогічній діяльності пройшла шлях від учительки до керівника недільної школи і віце-президента Міжнародної ліги освіти. Не менш актуальною ця проблема є й сьогодні, коли Україна продовжує шукати свій шлях розвитку педагогічної науки.

Розбудова власної системи освіти стає надзвичайно важливою після набуття Україною незалежності. Цей період характеризується унікальним для історії світової цивілізації зростанням ролі освіти загалом і неперервної освіти зокрема. Відбувається активний пошук оптимальних форм і моделей отримання молоддю вищої освіти в умовах переходу до інформаційного суспільства. Збереження педагогічної національної школи, дослідження її становлення та розвитку формує основу розбудови національної системи освіти, яка повинна ввібрати в себе кращі загальнолюдські ідеали й традиції, здобутки вітчизняної та світової педагогічної думки минулого й сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Життєвий шлях та окремі аспекти науково-педагогічної діяльності просвітительки, а також суспільна значущість Харківської недільної жіночої школи Х. Алчевської визнавалися багатьма видатними представниками народної освіти та громадськими діячами як того часу, так і сучасності, що знайшло відображення у численних публікаціях. Серед таких Я. Абрамов, В. Вахтеров, Г. Успенський, Л. Толстой, І. Тургенев, Ф. Достоевський, М. Корф, С. Миропольський, М. Павлик, І. Франко, М. Бекетов, Д. Багалій, Н. Фридьєва, О. Мазуркевич, Є. Вахтерова, М. Мухін, М. Машкова, В. Осмоловський, Л. Попова, С. Рейсер, Т. Різниченко, С. Черніков, К. Тимошенко, О. Жукова та ін.

Аналіз наукової літератури, присвяченої діяльності Х. Д. Алчевської, дає уявлення про сучасний рівень розробленості проблеми загалом та її окремих аспектів, що, своєю чергою, потребує більш детальної систематизації, узагальнення й періодизації історично-педагогічних праць діячів, які давали оцінку її педагогічній діяльності.

Формулювання мети статті. Мета статті – розкрити актуальність просвітницької й науково-педагогічної спадщини Христини Данилівни Алчевської в умовах розбудови української національної школи на основі аналізу наукових праць, довідкових публікацій, статистичних, публіцистичних видань 1991–2016 років, присвячених дослідженню її діяльності.

Виклад основного матеріалу. Оскільки ім'я Х. Д. Алчевської довгий час замовчувалось, позитивні зрушення відбулися, починаючи з 1990 – 1991 років, коли завдяки подоланню ідеологічних перепон особливої значущості набувають історико-педагогічні дослідження, спрямовані на відродження прогресивних педагогічних ідей минулого, актуалізацію їх відповідно до проблем та вимог сучасного процесу розбудови української національної школи. Усвідомлення результатів досліджень з історії педагогіки дозволяє глибше зрозуміти сутність та тенденції розвитку цивілізаційних процесів, з'ясувати особливості просвітництва окремих історичних епох, їх взаємодію та взаємовплив.

Зміни в політичній орієнтації держави сприяли розвитку інтересу відомих учених і молодих дослідників до постаті Х. Д. Алчевської як педагога, методиста, письменниці, публіциста та громадського діяча.

Разом з тим зауважимо, що «мода на Алчевську» не повинна стати вище науки, персоналію не потрібно гіперболізувати. Завдання науковця, який займається питаннями історії педагогіки, – без будь-яких форм догматизму, «неупереджено і об'єктивно розкрити і пояснити минуле освіти і педагогічної думки та кризь призму особливостей сучасності спонукати до конструктивних змін в освіті й вихованні» [1, с. 35].

Так, деякі автори статей, не розібравшись в особливостях досліджуваного явища, видають бажане за дійсне, наприклад, «понад 150 тисяч жінок з народу виховала за 50 років існування Харківська приватна недільна жіноча школа» [2, с. 97]. Відповідно до більшості статистичних, наукових і публіцистичних видань кількість випускників школи була близько 17 тисяч. Тобто автор статті збільшив майже в 9 разів кількість учнів, які навчалися в недільній школі Х. Д. Алчевської.

Можна натрапити й на інший парадокс: «Викладання предметів перевели на російську мову, але це не врятувало школу (ідеться про Харківську жіночу недільну школу Х. Д. Алчевської), яку неодноразово закривали рішенням Харківського навчального округу» [3, с. 4]. Автор, можливо, переплутав факти щодо п'ятимісячного закриття Олексіївської школи в садибі Алчевських. Відповідно до проаналізованих праць, після 1870 року школа Алчевської була під загрозою припинення діяльності (наприклад, були пророкування закриття за видання «Что читать народу?», які не виповнилися, необхідність отримання відповідного диплома, знаходження «благонадійної» попечительки школи тощо), але школа так жодного разу й не була закрита.

Виходячи з наведених вище прикладів, проаналізуємо наукові праці, які відповідають принципу достовірності. Публіцистичні твори будемо розглядати більш обережно.

У 1991 році виповнилося 150 років з дня народження Х. Д. Алчевської. На сторінках періодичних видань масово почали з'являтися публікації, автори яких робили спробу надати об'ємний опис життя та діяльності Х. Д. Алчевської, роблячи наголос на тому, що вона та її спадщина були незаслужено забуті. Серед них студії Т. Борисової, Л. Грузинської (Ковалець), П. Лаврова, В. Малахова, С. Негребецького. До них можна віднести й інші публікації в періодичних виданнях («Вечірній Харків», «Донбас», «Слобідський край», «Слобода», «Слово і Час» тощо).

Проаналізуємо їх. Дослідниця Л. Ковалець (Грузинська) у своїй роботі «Праця ідеалістична й велика...», яка була надрукована в журналі «Українська мова і література в

школі», пише: «Нині, у час активного відродження кращих традицій минулого, прийшла пора ще раз повернутися до педагогічної спадщини Х. Д. Алчевської з тим, щоб до тієї єдиної її статі, доступної сучасному читачеві, додати бодай дещо з надзвичайно цікавих педагогічних щоденників видатної просвітительки та з її книги «Передуманное и пережитое» [4, с. 87].

На сторінках енциклопедичних видань, як-от: «Енциклопедія українознавства» [5, с. 38], «Педагогічна Харківщина: Довідник» [6, с. 8–9], «Всемирный биографический энциклопедический словарь» [7, с. 24], «Енциклопедія сучасної України» [8, с. 401–402], «Український педагогічний словник» [9, с. 23], усе частіше ми маємо змогу побачити відомості про «видатну харківську педагогічну діячку» Христину Данилівну Алчевську, яка «відкрила Харківську жіночу недільну школу. Працювала в ній учителькою, обстоювала українську мову, пропагувала твори Т. Шевченка».

Також своє місце ім'я Х. Д. Алчевської знаходить і в довідкових публікаціях. Серед них роботи В. Вербицького [10, с. 34] та О. Лугового [11, с. 272], у яких автори характеризують Х. Д. Алчевську як «здібну вчительку, першого організатора методики навчання, талановиту громадянку України». Також дослідники зосереджують увагу на педагогічному доробку просвітительки, у якому «особливе місце, – зауважує В. Вербицький, – займають праця «Передуманное и пережитое» (1912 р.), навчальний посібник «Програми викладання у недільних школах», «Каталоги книг», у яких оприлюднений педагогічний досвід, поради щодо навчально-виховного процесу школярів. Великий інтерес становлять її неопубліковані рукописи, щоденники, листи, плани уроків, конспекти, що створили методику навчального процесу, проведення бесід з письмовим аналізом, за яким учитель міг дати правильний звіт про засвоєння матеріалу».

Окрім публікацій, можна виділити й регулярно організовані виставки в бібліотеках, присвячені пам'яті Х. Д. Алчевської або всієї родини. Набуває поширення в наш час така сучасна форма їх проведення, як Інтернет-виставки. Так, у 2006 році Харківська державна наукова бібліотека імені В. Г. Короленка експонує на сайті в розділі «Віртуальні виставки» ілюстративні каталоги виставок, що відбувались у бібліотеці та мали широкий розголос. Серед них «Життя заради світла і добра: Розповідь про родину Алчевських». Матеріали виставки містить: історичну довідку, сторінки біографії та діяльності, твори видатних діячів, бібліографію літератури про них. Виставка наповнена ілюстративним матеріалом.

Паралельно була відкрита у відділі україніки виставка «Висока зоря Христини Алчевської. До 150-річчя від дня народження педагога-просвітителя». Представлена література висвітлювала постать Х. Д. Алчевської (1841–1920 рр.) як видатного, всесвітньо відомого педагога-просвітителя, організатора недільних шкіл для народу, засновника методики навчання для дорослих [12].

Досить насиченим та змістовним є сайт Харківської обласної універсальної наукової бібліотеки. У розділі «Бібліотечні видання. Бібліографічні покажчики» представлено бібліографічний покажчик землячки «Найвидатніша просвітителька Христина Данилівна Алчевська (1841–1920) / Пам'ятка читачеві», матеріал якої систематизовано за рубриками: біографічна довідка; дати життя і діяльності; література про життєвий шлях та творчість; веб-бібліографія.

У стінах Луганської обласної універсальної наукової бібліотеки імені О. М. Горького в тому ж році (2006) буда проведена обласна краєзнавча конференція «Просвітянська нива Луганщини», присвячена 165-річчю від дня народження Христини Данилівни Алчевської. Учасники конференції мали змогу розглянути проблеми історичного розвитку педагогіки і сучасні шляхи розвитку педагогічної науки на Луганщині та в Україні. Основними темами на конференції були:

- педагогічні погляди й освітня діяльність Х. Д. Алчевської;
- Х. Д. Алчевська та Б. Грінченко – споріднені педагогікою; національна ідея та сучасна педагогічна наука.

Сучасні дослідники відзначають процеси розвитку народної освіти та педагогічної

думки в Україні, наголошуючи на формуванні національної системи навчання та виховання. Вони відзначають, що наприкінці 50-х – початку 60-х років XIX століття в Україні почала формуватися народницька ідеологія, що поширилась у середовищі освіченої молоді.

Х. Д. Алчевській удалося закласти міцний фундамент для подальшого розвитку народної освіти в Росії. Її ідея освіти дорослих випередила подальший прогрес вітчизняної науки. Однак тільки на початку XX ст. була здійснена чітка, послідовна система освіти дорослих.

Узагальнюючи світове значення педагогічної спадщини Х. Д. Алчевської, зазначимо, що вона була одним з перших педагогів, який звернув увагу на проблему методики навчання дорослих. З цією метою нею була розроблена й застосована в Харківській недільній школі чітка система навчання дорослих. Особливістю цієї системи було те, що Христина Данилівна проблеми освіти дорослих розглядала в тісному зв'язку з дидактичними принципами. На її думку, навчання повинно вестись рідною мовою, послідовно, доступно, а навчальний процес повинен відзначатися застосуванням найефективніших прийомів, форм і методів навчання. У її системі навчання багато уваги приділялось практиці, практичному застосуванню знань, у її недільній школі використовувалися різноманітні словесні й практичні методи навчання та високо цінувалися самостійні судження, висновки, пошуки – зазначають сучасні науковці [13].

Аналіз творчості Х. Д. Алчевської дає підстави стверджувати, що вона започаткувала перехід освітньої концепції української недільної школи на якісно новий рівень, коли освіта загалом і навчально-виховний, шкільний процес зокрема вбачається не лише як основа формування здібностей людини до реалізації в певному національно-культурному середовищі, а освіта є важливим чинником формування особистості.

Отже, різке підвищення соціальної функції виховання на початку XX ст., процес розширення сфери педагогічного знання стимулювали Х. Д. Алчевську до пошуку оптимального варіанта побудови навчально-виховного процесу в системі недільних шкіл. Звернення до педагогічного досвіду минулого, його трансформація відповідно до нових досягнень науки та суспільства зумовили перегляд основних ідей педагогів минулого, визначення доцільності їх використання та впровадження в практику сучасної недільної жіночої школи. Ідеї Х. Д. Алчевської, її основні думки щодо виховання і дорослих, і дітей є актуальними й сьогодні.

Велика зацікавленість особистістю Х. Д. Алчевської та її діяльністю багатьма діячами різних галузей, зокрема й науковців, свідчить, що її спадщина – невичерпне джерело для дослідження різних напрямів розвитку національної педагогічної науки. Серед них – актуальна проблема сімейного виховання, а також питання самовдосконалення та саморозвитку особистості вчителя.

Так, у роботі дослідниці Н. Кулик проаналізовано особливості сімейного виховання в родині Алчевських [14, с. 168–173]. За словами Н. Кулик, сім'я на сучасному етапі національного відродження України має вагоме значення у процесі відродження культури, духовності, формування в молоді загальнолюдських цінностей. Досвід виховання дітей у сім'ї Х. Д. Алчевської є «актуальним для сьогодення як у плані завдань формування особистості, так і прикладу родинної атмосфери, де кожен є окремою особистістю, але немає окремого життя для кожного, бо всіх об'єднує взаємоповага, щирі стосунки, взаєморозуміння, духовні запити й устремління» [14, с. 172], – зазначає автор.

З метою вивчення та творчого застосування досвіду сімейного виховання цей напрям дослідження особистості Х. Д. Алчевської як вихователя становить для нашої роботи величезний інтерес.

Системному аналізу ідеї створення педагогічної майстерні, що була запропонована Х. Д. Алчевською, присвячено науковий пошук С. Чернікова «Педагогічна майстерня духовності Христини Алчевської як гуманістична система самовдосконалення та саморозвитку особистості вчителя» [15, с. 126–130]. Автор проаналізував загальні засади та принципи навчально-виховного процесу Харківської недільної школи, а також

охарактеризував особистісні якості її керівника, завдяки яким Х. Д. Алчевська стала «центром усієї духовної роботи колективу, і вчителів, і вихованок» [15, с. 128]. Також С. Черніков дослідив праці Х. Д. Алчевської, її літературно-педагогічну творчість та виявив чинники, які вплинули на формування її уявлень та поглядів. На думку С. Чернікова, ідея створення педагогічної творчої майстерні є прогресивною науковою ідеєю.

У контексті національного відродження перед українським учителем ставилися завдання знати історію, мову, культуру й традиції рідного народу, мати чітку громадянську позицію, працювати над пробудженням національної й політичної свідомості вихованців, підвищувати постійно свою педагогічну майстерність.

На початку 90-х років виходять цікаві для нас роботи О. Погрібного, М. Веркалець, О. Александрова, С. Дем'янчука та О. Коржової, М. Кучинського, Ю. Єненка, О. Неживого, М. Малиш та ін., які працювали над вивченням значної спадщини народного вчителя, мовознавця, поета, прозаїка, драматурга, критика Б. Грінченка. Вони зупиняють свою увагу на творчому зв'язку Х. Д. Алчевської з Б. Грінченком та розходженні їхніх поглядів у питанні відбудови української національної школи, а саме української мови.

На думку О. Погрібного, Христина Данилівна наполегливо прагнула нести в народ світло знань. Водночас її діяльність в останні десятиріччя XIX століття об'єктивно вела до поглинання української культури загальноросійською. Одна річ – умови для пропагування українськомовного навчання на початку шістдесятих років, коли і література ще була слабкою та мова науки «до пуття не сформована», а інша – поверхове українофільство вже наприкінці століття, коли і література незмірно зміцніла, і потяг до національної волі все глибше усвідомлювався. Логічно припустити, що сам хід суспільно-національного життя мусив дати Х. Д. Алчевській якийсь урок, що підкреслив би незаперечний пріоритет рідного, національного, українського над силоміць насаджуваним іномовним [16, с. 125–131].

Більш критично висвітлює своє бачення конфлікту між двома відомими педагогами О. Неживий у власних публікаціях. Але, як і він сам зазначає, нема серед дослідників однакової думки стосовно цієї проблематики [17].

Одним з найбільш відчутних недоліків освітнього процесу на Харківщині стала відсутність національної школи. Антиукраїнська політика самодержавства, стрімке зросійщення міського життя внаслідок притоку етнічних росіян, нарешті, слабкість українського національного руху на Харківщині не дозволили навіть винести на публічне обговорення питання про українську освіту. Саме в цей час видатний український педагог та організатор Х. Д. Алчевська працювала в російських освітніх закладах та в певних межах сприяла українській освіті.

У журналі «Слово і час» (1991) вийшла публікація М. Гомон «Листи Х. Д. Алчевської до Л. М. Толстого» [18, с. 63–66], у якій уперше представлено лист просвітительки до письменника, що раніше був відомий тільки уривками.

Дослідниця ґрунтовно займалася вивченням теми «Л. М. Толстой та Х. Д. Алчевська», і як наслідок, у 1993 році виходить її монографія з цієї проблематики під назвою «Л. Н. Толстой и харьковчане» [19, с. 55]. Авторка дослідження з'ясовує спільність та розходження в поглядах Х. Д. Алчевської та Л. Толстого щодо методів навчання, а саме ролі російської класичної літератури в справі народної освіти. «Художньо-публіцистична творчість, видавнича діяльність Толстого, – пише М. Гомон, – і просвітницьке подвижництво Х. Д. Алчевської мали в умовах суспільно-політичної реакції 1880-х років прогресивне значення, оскільки йшли в руслі загальнодемократичних пошуків, будучи своєрідним віддзеркаленням і вираженням складних шляхів російської і української передової думки кінця минулого століття» [19, с. 51].

Також у цей період виходить з друку підручник українського вченого І. Рибалки «Історія України. Дорадянський період» (1991) [20, с. 441], у якому в контексті іншої проблеми історичної науки стисло висвітлено значення педагогічної діяльності Х. Д. Алчевської в розвитку культури в Україні в другій половині XIX століття.

Подальший науковий пошук учених, дослідників, учителів знайшов висвітлення в ґрунтовних статтях у фахових періодичних виданнях. Так, у своїй публікації В. Головченко дослідив Український національно-культурний рух у Харкові та відзначив важливу роль у ньому «славетного педагога» Х. Д. Алчевської [21, с. 155].

Л. Глоба зробила та оприлюднила історико-педагогічний огляд стану виховання та освіти жінок в Україні. Значне місце в її роботі було відведено характеристиці особистості Х. Д. Алчевської, висвітленню її багатогранної громадської й педагогічної діяльності, а також її значення в справі народної просвіти [22, с. 64–66].

Близькою за проблематикою є ґрунтовна робота поетки Л. Костенко «Українське жіноцтво: Драматична історія й непросте сьогодення 90-х років» [23, с. 76–91], у якій вона торкається проблем, пов'язаних із суспільною активністю жінки, історією жіночого руху та перспективами його розвитку. Авторка наводить кілька жінок-ідеологів українського жіночого руху, які у своїй діяльності впроваджували ідеї прагматичного (практичного) фемінізму. Серед них Х. Д. Алчевська.

Заслуговують на увагу наукові дослідження та розвідки сучасних учених, які розглядають цей феномен у контексті інших проблем історико-педагогічної науки. У працях Л. Вовк, М. Головкової, Л. Журенко, Т. Коломієць, Н. Коляди, О. Неживого, О. Тишик є покликання на спадщину Х. Д. Алчевської у зв'язку з висвітленням поставлених питань щодо: генези пріоритетних тенденцій освіти дорослих в Україні (II половина XIX – 20-і рр. XX ст.); педагогічних поглядів і діяльності С. Миропольського; теорії та практики виховання в педагогічному просторі кінця XIX – на початку XX ст.; Харківського товариства поширення в народі грамотності (1869–1920); розвитку недільних шкіл в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.); педагогічної спадщини Б. Грінченка; проблем дидактики в педагогічній спадщині С. Миропольського.

Певний інтерес для нашого дослідження становить робота О. Голосної (Жукової) [24], у якій вона порушує та аналізує важливі питання стосовно заявленої нами проблеми. А саме висвітлює:

- особливості формування морально-психологічного клімату в недільній школі Х. Д. Алчевської;
- напрями вивчення та творчого використання педагогічної спадщини Х. Д. Алчевської;
- організацію керівництва самоосвітою учнів в умовах роботи методичного центру вчителів Харківської недільної школи Х. Д. Алчевської;
- Х. Д. Алчевську як організатора педагогічного колективу Харківської недільної школи;
- особистість Х. Д. Алчевської як взірць самовдосконалення;
- цінність уроків Х. Д. Алчевської.

Загалом у роботі розкрито актуальність поглядів Х. Д. Алчевської, її особисту позицію щодо місця педагога в системі розвитку та вдосконалення індивідуальності вихованця; проаналізовано місце й роль методичного центру в розв'язанні питань соціалізації особистості учнів; узагальнено методику формування, засвоєння й творчого використання найбільш цікавих і корисних прийомів та технологій, що діалектично постають з дослідження просвітницько-педагогічної діяльності Х. Д. Алчевської.

Зазначимо, що в оцінках спадщини Х. Д. Алчевської вітчизняними науковцями була й критика її діяльності. Так, у 1997 році в журналі «Слово і час» виходить стаття І. Бондаря-Терещенка під назвою «Так що ж «читати» народові?», у якій автор дуже різко висловлює в історичному ракурсі своє бачення її соціально-політичних, громадських поглядів та досягнень на педагогічній ниві. «Питомі риси московського виховання, виявом яких була неоковирна зашореність, постійна недовіра та заздрість до найближчих колег, призвели до повного заперечення Алчевською недільних шкіл нового типу. З подиву гідної впертості вона протиставила тому свій тип школи, зійшовши з демократичного шляху на ліберальний» [25, с. 42], стверджує І. Бондар-Терещенко. Під час ознайомлення зі статтею очевидний висновок, що критика в роботі і є її метою, тому що автор зупиняє увагу на окремих фактах,

не роблячи при цьому цілісного аналізу значення доробку Х. Д. Алчевської. Але це є наукове бачення дослідником цієї проблематики.

Ми ж можемо погодитися з думкою С. Морозової, що Христина Алчевська, щоб «не привертати до школи увагу з боку уряду, усні й позакласні заняття проводила виключно рідною мовою, а письмові – російською. Школа користувалася великою популярністю серед населення, однак у результаті українізаційної діяльності була закрита» [26, с. 11]. Тобто Христина Данилівна бачила користь для народу в підвищенні його освітнього рівня, що й було метою її педагогічної діяльності, про яку вона неодноразово писала. Питання викладання українською мовою або російською було в цьому сенсі для неї другорядним.

Сучасний вітчизняний дослідник М. Слабошпицький [27, с. 7–11] теж торкається цієї проблеми, наводячи відгуки Б. Грінченка, який різко заперечував корисність для українського народу просвітницької діяльності Х. Д. Алчевської. Та ми все ж таки дотримуємося тієї думки, що два великі українські педагоги розійшлися в певних, особисто для них принципових питаннях щодо національної освіти. І якщо Б. Грінченко всіляко досаждав своїй колишній піклувальниці, то Христина Данилівна тільки раз дорікнула своєму колишньому вчителю, що він не взяв до школи жодної дівчини.

Внесок Х. Д. Алчевської в теорію та методику вибіркового бібліографування в контексті вітчизняної історії новітнього періоду у своїй роботі проаналізувала В. Лутовинова. На прикладі покажчика «Что читать народу?» вона розглянула формування методичних основ процесу вибіркового бібліографування. «Досвід харківських подвижниць народної освіти, – як зазначає В. Лутовинова, – проклав бібліографії шлях у майбутнє, об'єднавши її з педагогікою та психологією, започаткувавши нову гілку бібліографознавства, яка, на жаль, в радянських умовах не змогла як слід зазеленіти, але яку певний час пестили, опікували й поливали живою водою» [28, с. 32].

Вивченню формування творчої особистості вчителя в недільній школі Х. Д. Алчевської присвячено публікацію М. Ломонової, яка зосередила увагу на значенні впроваджених у школі педагогічних зборів, самоосвіти вчителів та веденні педагогічних щоденників.

Періодичні видання постійно висвітлюють науково-практичну педагогічну діяльність Х. Д. Алчевської. Зокрема, в обласній газеті «Народна армія» (1997) надруковано статтю літературознавця О. Козулі «Назавжди вписана в історію», у газеті «Голос Донбасса» з'являється публікація О. Філатова «Подвижница, у «Новини культури Луганщини» – робота вчених-мистецтвознавців Л. Трубникової та О. Кононової «Алчевские – созвездия талантов». Газета «За металл» публікує нарис С. Негребецького «Дело жизни», присвячений 160-річчю з дня народження Х. Д. Алчевської. У газетах «Луганська правда» тези студентів Луганського національного університету імені Тараса Шевченка за матеріалами республіканської студентської конференції, присвяченої педагогічній творчості Х. Д. Алчевської, Н. Юрченко «Наша современница Христина Алчевская». Також дуже цікаві матеріали наукового співробітника Національного музею Тараса Шевченка в Києві Т. Петрик, яка на сторінках газети «Новини культури Луганщини» публікує рідкісні матеріали родини Алчевських. Член Національної спілки журналістів України Л. Пелих у «Нашій газеті» оприлюднює свої розвідки відносно заявленої проблеми.

Висновки. Отже, різке підвищення соціальної функції виховання на початку ХХ ст., процес розширення сфери педагогічного знання стимулювали Х.Д. Алчевську до пошуку оптимального варіанта побудови навчально-виховного процесу в системі недільних шкіл. Звернення до педагогічного досвіду минулого, його трансформація відповідно до нових досягнень науки та суспільства зумовили перегляд основних ідей педагогів минулого, визначення доцільності їх використання та впровадження в практику сучасної недільної жіночої школи. Ідеї Х. Д. Алчевської, її основні думки щодо виховання і дорослих, і дітей є актуальними й сьогодні.

Велика зацікавленість особистістю Х. Д. Алчевської та її діяльністю багатьма діячами різних галузей, зокрема й науковців, свідчить, що її спадщина – невичерпне джерело для

дослідження різних напрямів розвитку національної педагогічної науки. Серед них – актуальна проблема сімейного виховання, а також питання самовдосконалення та саморозвитку особистості вчителя, що знайде висвітлення у наших наступних розвідках.

Список використаних джерел та літератури

1. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / О. В. Сухомлинська. – К. : А.П.Н., 2003. – 68 с.
2. Добрянський І. Громадська та приватна ініціатива в освіті дорослих: історико-педагогічний аспект / І. Добрянський // Соц. педагогіка. Теорія і практика. – 2007. – № 2. – С. 95–98.
3. Абрамов Я. В. Харьковская частная воскресная женская школа : ист. очерк / Я. В. Абрамов // Рус. шк. – 1899. – № 5 – 6. – С. 40–74.
4. Ковалець (Грузинська) Л. «Праця ідеалістична й велика ...»: до 150-річчя з дня народження (педагога) Х. Д. Алчевської / Л. Ковалець // Укр. мова і л-ра в шк. – 1991. – № 11. – С. 84 – 87.
5. Алчевська Христина Данилівна // Енциклопедія українознавства. Словникова частина : у 10 т. / за ред. В. Кубійовича. – К. : Глобус, 1993.– Т. 1. – 1993. – С. 38.
6. Алчевська Христина Данилівна // Педагогічна Харківщина : довідник / за ред. В. І. Лозової, І. Ф. Прокопенка ; Харк. держ. пед. ун-т. ім. Г.С. Сковороди – Х. : Вид-во Круглова, 1997. – С. 8–9.
7. Алчевская Христина Даниловна // Всемирный биографический энциклопедический словарь / редкол. : В. И. Бородулин, Н. М. Кузнецов и др. – М. : Большая Рос. энцикл., 2000. – С. 24.
8. Алчевська Христина Данилівна // Енциклопедія сучасної України : у 12 т. / за ред. : І. М. Дзюби, А. І. Жуковського, О. М. Романіва та ін. – К. : Поліграфкнига, 2001. – Т. 1. – 2001. – С. 401–402.
9. Гончаренко С. Х. Д. Алчевська // Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – С. 23.
10. Вербицький В. Христина Алчевська (1841–1920) / В. Вербицький // Паросток. – 1996. – № 1. – С. 34.
11. Луговий О. Х. Д. Алчевська / О. Луговий // Визначне жіноцтво України. Історичні життєписи. – К. : Дніпро, 1994. – С. 271–272.
12. Хроніка подій (у заголовці). Харківська державна наукова бібліотека імені В. Г. Короленка : 2006 р. 5 квітня [Електронний ресурс] // Режим доступу : http://korolenko.kharkov.com/nov_chronic6.htm
13. Христина Данилівна Алчевська (1841 – 1920) // Персоналії в історії національної педагогіки. 22 видатних українських педагоги : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / А. М. Бойко, В. Д. Бардінова, Л. Л. Безобразова, Ж. В. Борщ, М. В. Гриньова ; під заг. ред. А. М. Бойко – К. : ВД «Професіонал», 2004. – 576 с.
14. Кулик Н. А. Особливості сімейного виховання в родині Алчевських / Н. А. Кулик // Педагогіка та психологія : зб. наук. пр. – Х., 2001. – Вип. 17. – С. 168–173.
15. Черніков С. Я. Педагогічна майстерня духовності Христини Алчевської, як гуманістична система самовдосконалення та саморозвитку особистості вчителя / С. Я. Черніков // Освіта Донбасу. – 2004. – № 3–4. – С. 126–130.
16. Погрібний А. Г. Відгомін давнього конфлікту: Післяслово до ювілею Х. Д. Алчевської / А. Г. Погрібний // Україна. Наука і культура. – К. : Знання, 1993. – Вип. 26–27. – С. 125–131.
17. Неживий О. Ідеї національної школи в педагогічній спадщині Б. Грінченка [Електронний ресурс] / О. Неживий. – Режим доступу : http://www.library.lg.ua/grin/text/ped_deyatel/ped_deyatel_2.pdf
18. Гомон М. Л. Листи Х. Д. Алчевської до Л. М. Толстого / М. Л. Гомон // Слово і час. – 1991. – № 4. – С. 63–66.

19. Гуменюк М. П. Христина Данилівна Алчевська (організатор шкіл на Україні, автор бібліографічного покажчика «Что читать народу?» 1841–1920 pp.) / М. П. Гуменюк // Соц. культура. – 1969. – № 4. – С. 41.
20. Рибалка І. К. Історія України: Дорадянський період : підручник / І. К. Рибалка. – К. : Вища шк., 1991. – С. 441.
21. Головкова М. М. Виховні погляди Х. Д. Алчевської [Електронний ресурс] / М. М. Головкова. – Режим доступу : <http://conference.mdpu.org.ua/>
22. Глоба Л. Для просвіти народної (про просвітницьку діяльність Х. Алчевської) / Л. Глоба // Рід. шк. – 1996. – № 4. – С. 64–66.
23. Костенко Л. Українське жіноцтво / Л. Костенко // Передирій В. А. Жіноча доля на тлі доби: (літопис жіночого руху у світлі українських видань) / В. А. Передирій та ін. ; Дослідницький центр історії укр. преси. – К. : [б.в.], 1999. – 120 с.
24. Жукова О. А. Соціалізація особистості в системі просвітницько-педагогічної діяльності Х. Д. Алчевської : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Оксана Анатоліївна Жукова. – Х., 2001. – 205 с.
25. Бондар-Терещенко І. Так що ж «читати» народові?: просвітницька діяльність Х. Д. Алчевської / І. Бондар-Терещенко // Слово і час. – 1997. – № 7. – С. 38–42.
26. Н. Б. Новая замечательная услуга русской женщины делу народного образования / Н. Б. // Записки учителя. – 1884. – № 3. – С. 230–234.
27. Слабошпицький М. Алчевські / М. Слабошпицький // Дивослово. – 2003. – № 3. – С. 7–11.
28. Лутовинова В. Христина Алчевська та її внесок в теорію і методику вибіркового бібліографування / В. Лутовинова // Вісн. Книжк. палати. – 1998. – № 2. – С. 30–33.

Оксана Григорьевна Алексеенко,

кандидат педагогических наук,
доцент кафедры социально-гуманитарных дисциплин
Донбасского государственного технического университета
e-mail: ok228b@ukr.net

АКТУАЛІЗАЦІЯ ПЕДАГОГІЧЕСКИХ ИДЕЙ И ПРАКТИЧЕСКОГО ОПЫТА Х. Д. АЛЧЕВСКОЙ В ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ УКРАИНЕ

В статье рассмотрены вопросы значимости исследования и использования прогрессивных педагогических идей и практического опыта Х. Д. Алчевской в условиях развития украинской национальной школы. На основе ретроспективного подхода проанализированы научные труды, справочные издания, статистические, публицистические издания 1991–2016 годов. Определена актуальность наследия выдающегося педагога в соответствии с проблемами и требованиями современной педагогической науки.

Ключевые слова: педагогическое наследие, обучение взрослых, народное образование, личностно ориентированное обучение, воскресная женская школа.

Oksana Oleksiyenko,

Ph.D., Assistant Professor
department of Social and Human Sciences
Donbass State Technical University,
e-mail: ok228b@ukr.net

UPDATING OF K. ALCHEVS'KA'S PEDAGOGICAL IDEAS AND PRACTICAL EXPERIENCE IN DEMOCRATIC UKRAINE

Introduction. The problem of education was relevant at all times, particularly at times of Khrystyna Alchevs'ka (XIX – the beginning of XX century), who was an outstanding teacher, the founder of Sunday schools, and who has passed the way from teacher to the head of the Sunday

school and vice-president of International Education League during many years of her education and teaching activities. Not least important is this problem today, when Ukraine continues to find its way in pedagogic science development.

Building its own education system is extremely important for Ukraine after gaining the independence. This period is characterized by unique for the history of world civilization, increasing of education role in general, and continuous education in particular. An active search for optimal forms and models of receiving higher education by young people is taking place in the conditions of transition to information society. Saving the national pedagogic school, studying its formation and development makes the basis for national education system formation, which should absorb the best human ideals and traditions, achievements of national and world educational idea of the past and present.

Purpose. *The purpose of the article is to analyze scientific works, reference publications, statistical, journalistic publications of 1991-2016 years dedicated to research of Khrystyna Alchevs'ka educational and scientific heritage.*

Methods. *For the first time based on a retrospective analysis of the works of leading scientists, young scientists, teachers, practitioners and theorists, trainers, publicists, the urgency of outstanding teacher's achievements is determined according to modern pedagogy problems and demands.*

The analysis of K. Alchevs'ka's works gives the reason to insist that she established the transition of educational concept of Ukrainian Sunday school to a new level, when education in general, and teaching and educational, school process in particular are considered not only as a basis for human capabilities formation in certain national and cultural environment, but as an important factor of individual formation.

With the purpose of studying and creative application of the family education experience, this direction of K. Alchevs'ka's personality investigation as an educator makes a great interest for our work.

So, the great increase of education social function at the beginning of XX century, the process of expanding the pedagogical knowledge field stimulated K. Alchevs'ka to find the optimal variant for educational process building in the system of Sunday schools. The appeal to the educational experience of the past and its transformation according to the new achievements in science and society led to the revision of the basic ideas of the teachers of the past, determining the expediency of their use and introduction of modern women's Sunday school. K. Alchevs'ka's ideas, her basic views as for adults and children education are relevant today.

The great interest of many workers of different branches as well as scientists in K. Alchevska's personality and activities proves that her heritage is an inexhaustible source for studying the various areas of national pedagogy development. Among them there is the urgent problem of family education, as well as the teacher's individual self-improvement and self-development which will be covered in our future investigations.

Keywords: *pedagogical heritage, adult education, public education, student-centered education, women's Sunday school.*

References

1. Sukhomlyns'ka O. V. Istoryko-pedahohichnyy protses: novi pidkhody do zahal'nykh problem / O. V. Sukhomlyns'ka. – K. : A.P.N., 2003. – 68 s.
2. Dobryans'kyy I. Hromads'ka ta pryvatna initsiatyva v osviti doroslykh: istoryko-pedahohichnyy aspekt / I. Dobryans'kyy // Sots. pedahohika. Teoriya i praktyka. – 2007. – # 2. – S. 95–98.
3. Abramov Ya. V Khar'kovskaya chastnaya voskresnaya zhenskaya shkola : yst. ocherk / Ya. V. Abramov // Rus. shk. – 1899. – # 5 – 6. – S. 40–74.
4. Kovalets' (Hruzyns'ka) L. «Pratsya idealistychna y velyka ...»: do 150-richehya z dnya narodzhennya (pedahoha) Kh. D. Alchevs'koyi / L. Kovalets' // Ukr. mova i l-ra v shk. – 1991. – # 11. – S. 84 – 87.

5. Alchevs'ka Khrystyna Danylivna // Entsyklopediya ukrayinoznavstva. Slovnykova chastyna : u 10 t. / za red. V. Kubyovycha. – K. : Hlobus, 1993. – T. 1. – 1993. – S. 38.
6. Alchevs'ka Khrystyna Danylivna // Pedahohichna Kharkivshchyna : dovidnyk / za red. V. I. Lozovoyi, I. F. Prokopenka ; Khark. derzh. ped. un-t. im. H.S. Skovorody – Kh. : Vyd-vo Kruhlova, 1997. – S. 8–9.
7. Alchevskaya Khrystyna Danylovna // Vsemyrnyy byohrafycheskyy entsyklopedycheskyy slovar' / redkol. : V. Y. Borodulya, N. M. Kuznetsov y dr. – M. : Bol'shaya Ros. entsykl., 2000. – S. 24.
8. Alchevs'ka Khrystyna Danylivna // Entsyklopediya suchasnoyi Ukrayiny : u 12 t. / za red. : I. M. Dzyuby, A. I. Zhukovskoho, O. M. Romaniva ta in. – K. : Polihrafknyha, 2001. – T. 1. – 2001. – S. 401–402.
9. Honcharenko S. Kh. D. Alchevs'ka // Ukrayins'kyy pedahohichnyy slovnyk / S. Honcharenko. – K. : Lybid', 1997. – S. 23.
10. Verbyts'kyy V. Khrystyna Alchevs'ka (1841 – 1920) / V. Verbyts'kyy // Parostok. – 1996. – # 1. – S. 34.
11. Luhovyy O. Kh. D. Alchevs'ka / O. Luhovyy // Vyznachne zhinotstvo Ukrayiny. Istorychni zhyttyepysy. – K. : Dnipro, 1994. – S. 271–272.
12. Khronika podiy (u zaholovtsi). Kharkivs'ka derzhavna naukova biblioteka imeni V. H. Korolenka : 2006 r. 5 kvitnya [Elektronnyy resurs] // Rezhym dostupu : http://korolenko.kharkov.com/nov_chronic6.htm
13. Khrystyna Danylivna Alchevs'ka (1841 – 1920) // Personalnyi v istoriyi natsional'noyi pedahohiky. 22 vydatnykh ukrayins'kykh pedahohy : pidruch. dlya stud. vyshch. navch. zakl. / A. M. Boyko, V. D. Bardinova, L. L. Bezobrazova, Zh. V. Borshch, M. V. Hryn'ova ; pid zah. red. A. M. Boyko – K. : VD «Profesional», 2004. – 576 s.
14. Kulyk N. A. Osoblyvosti simeynoho vykhovannya v rodyni Alchevs'kykh / N. A. Kulyk // Pedahohika ta psykholohiya : zb. nauk. pr. – Kh., 2001. – Vyp. 17. – S. 168–173.
15. Chernikov S. Ya. Pedahohichna maysternya dukhovnosti Khrystyny Alchevs'koyi, yak humanistychna systema samovdoskonalennya ta samorozvytku osobystosti vchytelya / S. Ya. Chernikov // Osvita Donbasu. – 2004. – # 3 – 4. – S. 126–130.
16. Pohribnyy A. H. Vidhomin davn'oho konfliktu: Pislyaslovo do yuvileyu Kh. D. Alchevs'koyi / A. H. Pohribnyy // Ukrayina. Nauka i kul'tura. – K. : «Znannya», 1993. – Vyp. 26 – 27. – S. 125–131.
17. Nezhyvyy O. Ideyi natsional'noyi shkoly v pedahohichniy spadshchyni B. Hrinchenka [Elektronnyy resurs] / O. Nezhyvyy. – Rezhym dostupu : http://www.library.lg.ua/grin/text/ped_deyatel/ped_deyatel_2.pdf
18. Homon M. L. Lysty Kh. D. Alchevs'koyi do L. M. Tolstoho / M. L. Homon // Slovo i chas. – 1991. – # 4. – S. 63–66.
19. Humenyuk M. P. Khrystyna Danylivna Alchevs'ka (orhanizator shkil na Ukraini, avtor bibliohrafichnoho pokazhchyka «Chto chytat' narodu?» 1841 – 1920 rr.) / M. P. Humenyuk // Sots. kul'tura. – 1969. – # 4. – S. 41.
20. Rybalka I. K. Istoriya Ukrayiny: Doradyans'kyy period : pidruchnyk / I. K. Rybalka. – K. : Vyshcha shk., 1991. – S. 441.
21. Holovkova M. M. Vykhovni pohlyady Kh. D. Alchevs'koyi [Elektronnyy resurs] / M. M. Holovkova. – Rezhym dostupu : <http://conference.mdpu.org.ua/>
22. Hloba L. Dlya prosvity narodnoyi (pro prosvitnyts'ku diyal'nist' Kh. Alchevs'koyi) / L. Hloba // Rid. shk. – 1996. – # 4. – S. 64–66.
23. Kostenko L. Ukrayins'ke zhinotstvo / L. Kostenko // Peredyriy V. A. Zhinocha dolya na tli doby: (litopys zhinochoho rukhu u svitli ukrayins'kykh vydan') / V. A. Peredyriy ta in. ; Doslidnyts'kyy tsentr istoriyi ukr. presy. – K. : [b.v.], 1999. – 120 s.
24. Zhukova O. A. Sotsializatsiya osobystosti v systemi prosvitnyts'ko-pedahohichnoyi diyal'nosti Kh. D. Alchevs'koyi : dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.05 / Zhukova Oksana Anatoliyivna. – Kh., 2001. – 205 s.

25. Bondar-Tereshchenko I. Tak shcho zh «chytaty» narodovi?: prosvitnyts'ka diyal'nist' Kh. D. Alchevs'koyi / I. Bondar-Tereshchenko // Slovo i chas. – 1997. – # 7. – S. 38–42.
26. N. B. Novaya zamechatel'naya usluha russkoy zhenshchyny delu narodnoho obrazovanyya / N. B. // Zapysky uchytylya. – 1884. – # 3. – S. 230–234.
27. Slaboshpyts'kyu M. Alchevs'ki / M. Slaboshpyts'kyu // Dyvoslovo. – 2003. – # 3. – S. 7–11.
28. Lutovynova V. Khrystyna Alchevs'ka ta yiyi vnesok v teoriyu i metodyku vybirkovoho bibliohrafuvannya / V. Lutovynova // Visn. Knyzhk. palaty. – 1998. – # 2. – S. 30–33.

УДК 362.461

Надія Петрівна Ростикус,

аспірантка кафедри теорії і методики початкової освіти
Глухівського національного педагогічного
університету імені Олександра Довженка,
e-mail: rostykus999@gmail.com

ПРОБЛЕМИ НАУКОВОГО ПІДХОДУ ЩОДО РЕФОРМУВАННЯ ПОЧАТКОВОЇ МОВНОЇ ОСВІТИ

У статті проаналізовано та аргументовано необхідність змін щодо реформування змісту навчання української мови в початкових класах. На основі аналізу науково-методичної літератури та практичного досвіду автора спростовано «важкість та невідповідність теоретичного мовного матеріалу віковим особливостям учнів».

Ключові слова: реформування, мовленнєвий розвиток, мовні знання, вікові особливості, теоретичний характер змісту освіти, науковий підхід.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Нині дуже активно відбувається реформування системи освіти в Україні, що зумовлено змінами в суспільно-політичному житті держави. Розвиток суспільства за останні два десятиліття зазнав більше змін, ніж за два останні століття разом узяті (комп'ютерна техніка, Інтернет, мобільні телефони та ін. не тільки стрімко з'явилися та поширилися, а й удосконалюються з неймовірною швидкістю; сучасне молоде покоління не уявляє життя без новітніх технологій). І ці зміни відбуваються у надзвичайно короткому проміжку часу, що є вагомим аргументом для модернізації освітнього простору. Але до процесу реформування потрібно ставитися дуже обережно, адже ми, освітяни, маємо справу не з технікою, а з людиною, з формуванням її світогляду. Тому в будь-якій навчально-виховній ситуації небезпечно впадати в крайнощі: нічого не змінювати (залишатися на місці) або, навпаки, кардинально змінювати все. І перше, і друге призводить до негативних наслідків. Тому важливою умовою реформування освіти є наявність наукових фактів, доказів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми. Проблеми мовної та мовленнєвої освіти завжди перебувають у полі зору дослідників (В.Сухомлинський, К.Ушинський, Н.Голуб, С.Дорошенко, М. Вашуленко, В.Бадер, М.Кочерган, С.Омельченко, М.Пентилюк, А.Богуш, В.Собко, Л.Скуратівський, О.Мельничайко, С.Дубовик, М.Захарійчук та ін.). Науковцями розкрито теоретичні засади і методичні шляхи модернізації початкового курсу шкільної мовної освіти відповідно до завдань, поставлених перед школою сучасним суспільством, висвітлено різні аспекти формування мовно-мовленнєвої компетентності молодших школярів з урахуванням принципу науковості.

Мета статті – обґрунтувати доцільність змін (2016 р.) щодо змісту навчання української мови в початкових класах.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що одним із основних дидактичних принципів